

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٤٩٤١٣

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

نقد و بررسی رمان های علی محمد افغانی

استاد راهنما:

دکتر عبدالناصر نظریانی

۱۳۸۹/۹/۸

نگارش:

سمیه نوری

خرداد ۱۳۸۹

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۴۶۴۱۳

پایان نامه نَعْد و بررسی رمان پای علی محمد افغانی
به تاریخ ۱۱/۳/۱۳۸۶ شماره
مورد پذیرش هیأت محترم داوران با رتبه عالی و نمره ۱۸۱ - هجدهم
قرار گرفت.

۱- استاد راهنما و رئیس هیأت داوران: دکتر عبدالناصر نظریانی

۲- استاد مشاور: -

۳- داور خارجی: دکتر علیرضا مظفری

۴- داور داخلی: دکتر عبدالملک طلعی آذر

۵- نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر بهمن نرگت

تقدیم به:

«پدرم»

قله بلند مقاومت و پایداری،

که مرا راه و رسم زندگی آموخت؛

و تقدیم به:

«مادرم»

اسوه محبت و از خودگذشتگی،

که یک حرف، دو حرف بر دهانم الفاظ نهاد و گفتن آموخت.

تقدیر و تشکر

سپاس دارم از:

پروردگاری که نعمت فراگیری دانش را بر من ارزانی نمود و پیش از همه یاریگرم بوده و هست؛

برخود فرض می‌دانم که از تمام استادان و بزرگواری که در انجام این تحقیق یاری‌ام کرده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم؛

از جناب آقای دکتر عبدالناصر نظریانی، استاد محترم راهنما، به خاطر ارشادات و راهنمایی‌هایشان سپاس گزارم.

از مدیر گروه محترم، جناب آقای دکتر کوشش و تمامی اساتید گروه زبان و ادبیات فارسی که در طول دوره کارشناسی و کارشناسی

ارشد از فیض وجودشان بهره‌مند گردیده‌ام، تقدیر می‌نمایم.

همچنین از مجموعه عوامل محترم کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، جناب آقای علی جوانی، جناب آقای شیرزاد فرجی و

سرکار خانم حسن‌زاده به خاطر تحمل مزاحمت‌های وقت‌وبی‌وقت خود، تشکر می‌نمایم.

و در پایان، صمیمانه سپاس گزارم:

از خانواده گرامیم، به ویژه پدر و مادر عزیزم، برادران مهربانم و همچنین خانواده خضرلو که با صبر، مهر و فداکاری در طول این

سال‌ها زمینه پیشرفت علمی‌ام را فراهم کردند و در همه حال، حمایت ایشان تکیه‌گاه من بوده و هست.

و همه آنانی که به قلم و قدم، بر دلگرمی‌ام افزودند و در تاریکی‌ها، روشنایی بخشیدند.

و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب.

فهرست مطالب

چکیده ا

مقدمه ب

فصل اول:

ادبیات داستانی (قصه ۱، رمانس ۳، داستان کوتاه ۴، رمان ۵، تعریف رمان ۹، انواع رمان ۱۲، رمان فارسی ۱۸)

فصل دوم:

نقد و انواع آن (تاریخ نقد ۲۲، تعریف نقد ۲۴، انواع نقد ۲۶، ظاهری ۲۶، معنایی ۲۷، اخلاقی ۲۷، اجتماعی ۲۸، تاریخی

۲۸، روان‌شناسی ۲۸، اسطوره‌ای ۲۹، مکتبی ۲۹، مذهبی ۲۹، اصالت‌زن ۳۰)

فصل سوم:

نگاهی گذرا به حوادث تاریخی ۳۱ (انقلاب مشروطه ۳۵، کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ - ۴۰، برخی از اقدامات و اصلاحات

رضاشاه ۴۲، ایجاد ارتش منظم ۴۲، احداث راه آهن ۴۲، سرکوب عشایر ۴۲، باستان‌گرایی ناسیونالیستی و سیاست

یک پارچه‌سازی قومی و فرهنگی ۴۳، سیاست تضعیف مذهب ۴۳، قانون متحدالشکل کردن لباس و کشف حجاب ۴۴،

سقوط رضاشاه ۴۶، ملی شدن صنعت نفت ۴۷، قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱ - ۴۹، قیام ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ - ۵۰، وقایع سال ۱۳۳۲ تا ۱۳۴۲ -

۵۱، قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ - ۵۳، اوضاع ایران از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۶ - ۵۴، حرکت مردم به سوی انقلاب در سال‌های ۵۶

و ۵۷ - ۵۷)

فصل چهارم:

درباره زندگی علی محمد افغانی (زندگی و آثار علی محمد افغانی ۶۲، سبک داستان‌نویسی علی محمد افغانی ۶۵، رئالیسم

۶۶، انواع رئالیسم ۶۹، رئالیسم نخستین ۶۹، رئالیسم انتقادی ۶۹، رئالیسم سوسیالیستی ۷۰، رئالیسم جادویی ۷۰، سبک

داستان‌نویسی کرمانشاه ۷۲، رئالیسم سوسیالیستی ۷۳، ویژگی‌های تاریخی ۷۴، ایدئولوژی زندگی ۷۵، صراحت‌گویی ۷۶، گروه

فکری علی محمد افغانی ۷۷، سوسیالیسم ۷۷، شکل‌گیری جریان چپ در ایران ۷۸، حزب توده ۷۹)

فصل پنجم:

نقد و بررسی آثار (خلاصه آثار ۸۴، شوهر آهوخانم ۸۴، شادکامان دره قره‌سو ۹۰، شلغم میوه بهشته ۹۴، سیندخت ۹۶، بافته‌های رنج ۹۸، دکتر بکتاش ۱۰۱، بوته‌زار ۱۰۳، خداحافظ دخترم ۱۰۴، دختردایی پروین ۱۰۶، نقد و بررسی آثار ۱۰۷، بازتاب مکتب‌های ادبی در آثار نویسنده ۱۰۷، جلوه‌هایی از مکتب رئالیسم ۱۰۸، شخصیت‌های رئالیستی ۱۰۸، وصف‌های رئالیستی ۱۱۴، تأثیر متقابل حوادث و احساسات برهم ۱۱۷، انعکاس رگه‌هایی از تاریخ معاصر ایران ۱۱۸، کشف حجاب ۱۱۹، قتل عام مسجد گوهرشاد ۱۱۹، اشاره به وقوع جنگ جهانی دوم ۱۲۰، بازتاب اوضاع اجتماع و واقعیات جامعه ۱۲۳، اوضاع آشفته صنف نانوایان و گرانی نان ۱۲۴، وضع نابه‌سامان دارو و بهداشت ۱۲۴، فساد اداری ۱۲۵، اوضاع دولت و سیاست جداافتنی آن در میان مردم ۱۲۵، رفتارهای نامشروع مردم ۱۲۶، قحطی و آواگی ناشی از جنگ جهانی دوم ۱۲۶، کشف حجاب ۱۲۶، بی‌کاری و فقر ناشی از آن ۱۲۷، بیداری مردم ۱۲۹، بیان دردها و رنج‌ها ۱۳۱، هما ۱۳۲، آهو ۱۳۲، جلوه‌هایی از مکتب رمانتیسم ۱۳۴، تصور رویاهای دل‌انگیز ۱۳۴، داشتن افکار ایده‌آلیستی ۱۳۵، جنبه‌های رمانتیک قهرمانان ۱۳۶، وصف‌های رمانتیک ۱۳۶، یادکرد دوران گذشته با عظمت و شکوه ۱۳۷، قلم دانستن زمان حال ۱۳۸، جلوه‌هایی از مکتب ناتورالیسم ۱۳۸، جبر روزگار ۱۳۸، تسلیم در برابر غرایز ۱۴۰، جبر اجتماع ۱۴۰، جلوه‌هایی از مکتب سمبولیسم ۱۴۰، ساعت ۱۴۰، ماهی‌های تنگ ۱۴۱، زانو ۱۴۱، صدای گرگ‌ها ۱۴۱، جلوه‌هایی از مکتب سوررئالیسم ۱۴۲، پوچ‌ویی اساس دانستن زندگی ۱۴۲، رؤیاها و خواب‌ها ۱۴۳، ویژگی‌های برجسته آثار ۱۴۴، شناساندن مردمان منطقه ۱۴۴، خلق و خوی مردم ۱۴۵، باورها و عقاید مذهبی ۱۴۸، رسم‌ها ۱۵۰، باورها و عقاید خرافی ۱۵۱، دارو و درمان‌های سنتی یا محلی ۱۵۴، نثر آثار ۱۵۵، زبان ۱۵۸، تشبیهات ۱۶۱، اشعار و نکات ظریف و اندرزگویانه ۱۶۳، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها و کنایات ۱۶۵، تمثیل‌ها و حکایات ۱۶۹، اساطیر ۱۶۹، احادیث و روایات مذهبی ۱۷۱، عنصر زن ۱۷۲، برخی از ایرادات آثار ۱۷۴، شوهر آهوخانم ۱۷۴، فضل‌نمایی و فلسفه‌بافی شخصیت‌های رمان ۱۷۴، گفت‌وگوهای طولانی و اطباب ۱۷۷، وصف‌های اغراق‌آمیز و رمانتیک ۱۷۸، ذکر نظرات خود ۱۷۸، کم‌توجهی و بی‌دقتی نویسنده ۱۷۹، سه طلاقه کردن ۱۷۹، سبلی‌زدن هما به سیدمیران ۱۸۰، بچه‌دار نشدن هما ۱۸۰، فلز مس یا برنج ۱۸۱، طناب آوردن بچه‌ها در باغ ۱۸۱، صیغه‌ای گفتن هما ۱۸۱، مبهم‌ماندن دو مطلب ۱۸۲، تأکید بر درآمد نان و صنف نانوایی ۱۸۲، پیشنهادی بر نقطه پایان ۱۸۳، شادکامان دره قره‌سو ۱۸۳، فضل‌نمایی و فلسفه‌بافی شخصیت‌های رمان ۱۸۳، ناتوانی در پرداخت چهره شخصیت‌ها ۱۸۵،

گفت‌وگوهای طولانی‌وسنخنان بی‌ارتباط به بحث ۱۸۶، وصف‌های اغراق‌آمیز و رمانتیک ۱۸۷، ذکر نظرات خود ۱۸۸، کم‌توجهی و بی‌دقتی نویسنده ۱۸۹، اشتباهات تاریخی ۱۸۹، سکوت یا صحبت ۱۹۰، سارایبگ یا سهراب بیگ ۱۹۰، جیران‌خانم؛ خواهرخوانده یا خواهرزاده بهرام ۱۹۱، شلغم میوه بهشته ۱۹۱، فضل‌نمایی و فلسفه‌بافی شخصیت‌های رمان ۱۹۱، سیندخت ۱۹۱، کم‌توجهی و بی‌دقتی نویسنده ۱۹۱، شرعی‌بودن ازدواج سیندخت و کیوان ۱۹۱، بافته‌های رنج ۱۹۲، گفت‌وگوهای طولانی و اطناب ۱۹۲، قلب برخی از واقعیت‌های آن روزگار ۱۹۳، کم‌توجهی و بی‌دقتی نویسنده ۱۹۳، رضوان ۹ ساله یا ۷ ساله ۱۹۳، کلثوم (غنچه‌لب) یا نجیبه‌خانم ۱۹۴، دکتر بکتاش ۱۹۴، ناتوانی در پرداخت چهره شخصیت‌ها ۱۹۴، گفت‌وگوهای طولانی و سخنان بی‌ارتباط به بحث ۱۹۷، کم‌توجهی و بی‌دقتی ۱۹۷، اشتباه در تشخیص بیماری یا شفاگرفتن از امام رضا (ع) ۱۹۷، بوته‌زار ۱۹۷، اطناب ۱۹۷، خداحافظ دخترم ۱۹۷، ناتوانی در پرداخت چهره شخصیت‌ها ۱۹۷، کم‌توجهی و بی‌دقتی نویسنده ۱۹۸، عنوان اثر ۱۹۹، گلرخ هفت‌ماهه ۱۹۹، موضوع و پیام آثار ۱۹۹، شوهر آموخانم ۱۹۹، شادکامان دره قره‌سو ۲۰۲، شلغم میوه بهشته ۲۰۴، سیندخت ۲۰۵، بافته‌های رنج ۲۰۵، دکتر بکتاش ۲۰۷، بوته‌زار ۲۰۷، خداحافظ دخترم ۲۰۸، دختردایی پروین ۲۰۹)

فصل ششم:

نتیجه ۲۱۰

فهرست منابع ۲۱۳

چکیده انگلیسی ۲۱۸

چکیده

در این تحقیق به نقد و بررسی رمان‌های علی محمد افغانی پرداخته شده است و مطالب آن بیشتر نتیجه تراوش ذهنی خواننده‌ای است که آثار نویسنده موردنظر را مطالعه کرده و مهم‌ترین ویژگی‌ها و خصوصیات آن‌ها را به همراه نقاط ضعف و قوت‌شان مورد بررسی قرار داده است.

علی محمد افغانی (... ۱۳۰۴) در سال ۱۳۴۰ ه.ش با نگارش رمان شوهر آهو خانم اولین اثر خود را به جامعه هنری ایران معرفی کرد و در جرگه نویسندگان حرفه‌ای وارد شد. او در انتخاب موضوع و پرداخت چهره شخصیت‌ها خوب عمل می‌کند. موضوع رمان‌های این نویسنده با فضای تاریخی، سیاسی و اجتماعی ایران تناسب دارد. او در اغلب رمان‌هایش سعی دارد اوضاع جامعه ایران، در زمان‌های پیشین را، به نمایش گذاشته و در یک سیر تاریخی، دوران مشروطه تا معاصر را به تصویر بکشد. او شخصیت‌های آثار خود را از میان مردم کوچه و بازار، طبقات محروم، فرودست و عامی که غالباً زن هستند، همچنین از میان افرادی که در زندگی شخصی او حضور داشته‌اند برمی‌گزیند. از این رو، محتوا و سیر رمان‌هایش با تجربه‌ها و مسائل پیرامون اشخاص ارتباط تنگاتنگی دارد و رفتار شخصیت‌ها نتایج و تأثیرات جامعه بر افراد را نشان می‌دهد. با توجه به انعکاس اجتماع و زندگی واقعی مردم در آثار نویسنده، خلق و خو، باورها و عقاید مذهبی و خرافی، آداب و رسوم و... آنان نیز در رمان‌ها بازتاب قابل توجهی داشته است. سبک غالب رمان‌های او رئالیسم است که با دیدی دقیق و موشکافانه واقعیت‌های اجتماع را به تصویر می‌کشد. با مطالعه و بررسی رمان‌های علی محمد افغانی می‌توان او را جزو نویسندگان رئالیسم اجتماعی قرارداد؛ هرچندگاهی اوقات، در لابه‌لای آثارش به سایر مکتب‌های ادبی نیز گریزی زده است. نثر داستانی نویسنده، نثری ساده به همراه درازگویی‌هایی است که با به کارگیری تشبیهات ظریف، ضرب‌المثل‌ها، کنایه‌ها و تعبیرات رایج در میان مردم و... چهارچوبی زیبا به آن بخشیده است. در کنار این، در آثار او عیوبی چون: فضل‌نمایی و فلسفه‌بافی، گفت‌وگوهای طولانی و خسته‌کننده و برخی از کم‌توجهی‌ها و... وجود دارد که باعث شده از ارزش واقعی آن دسته از آثار او که دارای این عیوبند کاسته شود.

واژگان کلیدی: نقد، بررسی، رمان، علی محمد افغانی.

مقدمه

ادبیات معاصر فارسی در پی نهضت مشروطه و انعکاس خواسته‌های جدید ایرانیان که دچار تحول و بیداری شده بودند به وجود آمد و گویندگان و نویسندگان برای بیان آنچه که در اجتماع می‌گذشت به اشکال و انواع جدیدی که در آن سوی مرزهای کشور جریان داشت، روی آوردند. یکی از این انواع جدید، رمان بود که ایرانیان ابتدا با مطالعه رمان‌های اروپایی و سپس با ترجمه کردن آن‌ها، با این قالب جدید هنری آشنا شدند. بنابراین، رمان‌نویسی در ایران پیشینه‌ای صدساله دارد که ابتدا با تأثیرپذیری از نویسندگان غربی شکل گرفت و در دوره‌ای که از کار داستان‌نویسی در ادبیات فارسی زمان چندانی نمی‌گذشت و نویسندگان ما بیشتر در زمینه داستان کوتاه فعالیت داشتند، رمانی به نام شوهر آهو خانم از سوی نویسنده‌ای ناشناخته با نام علی محمد افغانی انتشار یافت و نظر بسیاری از منتقدان و داستان‌نویسان آن دوره را به خود جلب کرد. افغانی این قالب را برای بیان خواسته‌ها و آرمان‌هایش برگزید و وضعیت جامعه ایرانی را تقریباً از دوران گذشته چون مشروطه تا سال‌های اخیر در آثارش به تصویر کشید و معضلات و مشکلات هر دوره از اجتماع را در قالب داستان به صفحه کاغذ نگاشت تا شاید گامی در جهت حل آن‌ها برداشته شود.

در این پایان‌نامه نخست به ادبیات داستانی و انواع آن، چون: قصه، رمانس، داستان کوتاه و به ویژه رمان و تاریخچه هر یک از آن‌ها اشاراتی شده است.

در فصل دوم، هرچند به صورت تخصصی به نقد آثار در این تحقیق پرداخته نشده است - چون گاهی اوقات، به مقتضای بحث، از آثار نویسنده مورد نظر انتقادهایی شده - به صورت مختصر از تاریخچه و تعریف نقد و مهم‌ترین انواع آن که با نقدهای انجام گرفته آثار هماهنگی دارند سخن رفته است.

در فصل سوم، نیز هرچند ممکن است طولانی و خسته‌کننده به نظر رسد - به علت این که درون‌مایه رمان‌های نویسنده، غالباً اوضاع سیاسی، اجتماعی دوران معاصر است - نگاهی به شرایط سیاسی، اجتماعی و تاریخی دوره مورد نظر شده

است، با بیان این نکته که تمامی حوادث و اتفاقات مطرح شده در این فصل، ارتباط مستقیم با موضوع تحقیق ندارد، اما از آنجایی که نویسنده - هرچند به صورت بسیار کوتاه و گذرا - از آنان در سیر داستان‌های خود سخن گفته، نگارنده نیز از ذکر و توضیح موارد مذکور خودداری نکرده است.

درباره زندگی و آثار نویسنده، همچنین سبک داستان‌نویسی و گروه‌فکری او در فصل چهارم بحث شده و در فصل پنجم نیز که متن اصلی تحقیق را داراست و شامل نقد و بررسی آثار می‌شود، ضمن آوردن خلاصه‌ای از رمان‌ها که - به علت حجم و طولانی بودن اغلب رمان‌های مورد نظر که نیاز به فرصت بیشتر برای مطالعه دارند - ضروری به نظر می‌رسید، به مهم‌ترین ویژگی‌ها و خصوصیات بارز آن‌ها اشاره شده، همچنین نقدهایی از آن‌ها انجام گرفته و در پایان همین فصل نیز پیام و موضوع رمان‌ها آورده شده است و در نهایت فصل ششم که شامل نتیجه تحقیق می‌باشد.

فصل اول:

ادبیات داستانی

۱-۱ قصه

قصه‌ها برگرفته از فرهنگ و ادبیات شفاهی ملت‌ها می‌باشند. از این رو، تاریخی چند هزارساله برای آن تخمین زده و تاریخچه آن‌ها را به هزاران سال پیش از میلاد مسیح رسانده‌اند. مجموعه قصه‌های جادوگران که از فرهنگ و تمدن مصری باقی مانده، افسانه سومری گیلگمش، حماسه هومر، افسانه‌های اروپا و... از جمله قصه‌هایی هستند که تاریخ آفرینش آن‌ها به دوران پیش از میلاد مسیح می‌رسد. ابتدا قصه‌ها به صورت شفاهی بوده، با اختراع خط که بشر وارد مرحله تازه‌ای از زندگی می‌شود این قصه‌ها به شکل مکتوب درآمدند و از این زمان است که ادبیات به صورت جدی پا به عرصه ظهور گذاشته است.

قصه (TALE) که جمع آن در تازی قصص یا اقصیص می‌باشد در لغت به معنی «کم شده» و «کوتاه شده» بوده و در اصطلاح ادبی به آثاری غالباً خیالی گفته می‌شود که در آن تأکید بر حوادث خارق العاده بیشتر از تحول و تکوین شخصیت‌هاست. قصه‌ها بر محور حوادث بنا می‌شوند و معمولاً دارای پیرنگی ضعیف هستند و از نظر زبانی، زبان محاوره‌ای و گفتاری مردم عادی را دارا بوده و سرشار از لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های عامیانه می‌باشند. از عناصر سازنده قصه‌های مشرق زمین می‌توان به وجود نیروهای ماوراء طبیعی چون سیمرغ و سروش، فسه‌های مرموز، فضا‌های ترسناک، دیو، پری و اژدها، خواب‌های گوناگون، رمل، اسطرلاب و نذائیر آن‌ها اشاره کرد.

تعریفی که برای قصه در «فرهنگ اصطلاحات ادبی جهان» آمده، چنین است:

«قصه به هر حکایت یا داستان منقول گفته می‌شود که از نظر شکل، ساختی روایتی و غالباً شل‌وول دارد و برای سرگرم کردن نقل می‌شود.»^۱

محتوای قصه‌ها بیشتر در ارتباط با دلآوری‌های قهرمانان، قصه شاه پریان، قصه عشق و عاشقی و به طور کلی نبرد نیکی و بدی، مبارزه با پلیدی‌ها، بی‌عدالتی‌ها و... بوده که از مجموعه حوادث واقعی و غیر واقعی پدید می‌آیند. قصه‌های کهن برگرفته از مظاهر و حقایق زندگی بوده ولی در دوران اخیر به خیال‌پردازی روی آورده‌اند. محتوای قصه‌ها همواره متأثر از شرایط و مقتضیات زمانی خویش هستند و وضع سیاسی و اجتماعی جامعه در سیر قصه‌نویسی موجب ایجاد تغییرات و تحولات می‌گردد. علاوه بر این، در دوره‌های اولیه استدلال‌ات توجیهی برای واقعی جلوه دادن حوادث و اتفاقاتی که در قصه رخ می‌دهد بیشتر می‌بود؛ ولی رفته رفته که از قدمت آنها کاسته می‌شود قصه‌ها با خیال‌پردازی‌ها و اغراق‌گویی‌های بیشتر انباشته می‌شوند از این رو، قصه‌ها از نظر محتوا، مضمون، تنوع وقایع و اتفاقات دچار سستی می‌گردند.^۲

هدف قصه‌ها به ظاهر سرگرم‌ساختن، تحریک حس کنجکاوی خواننده و شنونده و جلب توجه او به کارهای خارق العاده و شگفت‌انگیز است. ولی در اساس، مقصود آن متوجه ساختن شخص به اصول انسانیت و برابری افراد جامعه است. امروزه برخی از قصه‌ها در ورای ظاهر ساده خود دربردارنده مفاهیم و اهدافی هستند که درک آنها نیازمند مطالعه آثار جنبی چون نقدها و تفسیرهای است که برای فهم بهتر آنها نوشته می‌شوند.

از مختصات کلی قصه‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مطلق‌گرایی به سوی خوبی یا بدی، ارائه تیپ‌های محبوب و یا منفور به عنوان نمونه‌ها و الگوهای کلی، ایستایی و عدم تحول و تکوین شخصیت‌های قصه در طی بروز حوادث، فرضی و مبهم بودن زمان و مکان و تشخیص دادن آنها از

^۱ ادبیات داستانی، جمال میر صادقی، انتشارات شانا، چاپ اول، تهران ۱۳۶۶، ص ۷۷. به نقل از Shipley, Joseph. T : Dictionary Of Literaty Terms. P. ۳۲۹

^۲ برگرفته از ادبیات داستانی از ص ۸۵ تا ص ۸۶ به نقل از دکتر محبوب، مطالعه در داستان‌های عامیانه فارسی، کتاب هفته، شماره ۱۳۴۲، ۷۷.

روی حدس و گمان، همسانی و برابری در رفتار و گفتار قهرمان و عدم وجود تفاوت در اعمال و مکالمه شاهزادگان ادب آموخته با مردمان عامه، سعی وافر نویسنده در اعجاب‌انگیزی و ایجاد شگفتی، مستقل بودن حوادث و کهنگی موضوعات و متعلق بودن آن‌ها به زمان‌های بسیار دور جوامع که منعکس‌کننده فرهنگ توده و آداب و رسوم عقاید خرافه مردمان آن روزگار است.^۱

از معروف‌ترین قصه‌ها می‌توان به هزارویک شب، داراب نامه طوسی، طوطی نامه، سمک عیار و... اشاره کرد.

۲-۱ رمانس

«رمانس قصه خیالی مثنوی منظومی است که به وقایع غیرعادی یا شگفت‌انگیز توجه کند و ماجراهای عجیب و غریب و عشق‌بازی‌های اغراق‌آمیز سلحشورانه را به نمایش بگذارد. شکل رمانس در قرن دوازدهم در فرانسه شکل گرفت و از این کشور به کشورهای غربی دیگر نیز راه یافت.»^۲ اما در ایران تاریخچه آن را حدود هزارسال می‌دانند که با وقوع انقلاب مشروطه و بروز تغییر در ساختار اجتماعی مردم عمر آن به پایان می‌رسد.

از رمانس تعاریف دیگری نیز ارائه داده‌اند از جمله گفته‌اند: «اثری داستانی است که پیشتر به شعر بود؛ ولی بعدها به نثر نوشته شد و تقریباً شامل هر نوع داستان حادثه‌ای می‌شد که درباره دلیری‌های پهلوانان یا موضوعات عشقی بود.»^۳

رمانس‌ها دارای محتوای خیالی، تفریحی و سرگرم‌کننده می‌باشند که در آن قهرمانی اصیل‌زاده که همواره از یک جنبه چون زیبایی، قدرتمندی، شجاعت و یا اشراف‌زدگی برتر از دیگر شخصیت‌هاست به دنبال ماجراهای شگفت‌انگیز و عاشقانه و سلحشورانه می‌رود. به طور کلی می‌توان گفت که رمانس‌ها به موضوعاتی چون عشق و ناکامی، جنگ و قدرت‌نمایی، ثروت و مال‌اندوزی و... پرداخته‌اند.

^۱ برگرفته از همان منبع از ص ۹۷ تا ص ۱۱۹.

^۲ عناصر داستان، جمال میرصادقی، انتشارات سخن، چاپ سوم، تهران ۱۳۷۶، ص ۱۳.

^۳ کارنامه نثر معاصر، حمید عبداللہیان، انتشارات پایا، چاپ اول، تهران ۱۳۷۹، ص ۱۶.

شبهات رفتار و گفتار شخصیت‌ها، توصیفات کلی و آرمانی، ورود و خروج غیرعادی شخصیت‌ها در طی داستان و سادگی و بدون پیچیدگی بودن از جمله ویژگی‌های بارز این نوع ادبیات داستانی است.

«داستان‌های کوتاه و رمان‌های خیالی و وهمی و مافوق طبیعی امروزی شاخه تکامل یافته از رمانس‌های گذشته است که از پیرنگ محکم و پیچیده‌ای برخوردار است.»^۱

از جمله رمانس‌های معروفی که به زبان فارسی ترجمه شده می‌توان به «تریسات و ایزوت» نوشته «ژوزف بدیه» نویسنده فرانسوی اشاره کرد.

۳-۱ داستان کوتاه

داستان کوتاه در قرن نوزدهم توسط نویسندگان بزرگی چون ادگارد آلن پو و گوگول ظهور کرد. اکنون حدود دو قرن از تاریخ پیدایش آن می‌گذرد. در طول زمان تغییر و تحولات بسیاری پیدا کرده و اشکال و انواع متنوعی یافته است. از این رو، ارائه تعریفی جامع و مانع از آن دشوار است.

داستان کوتاه گونه‌ای از ادبیات داستانی است که در مقایسه با رمان و داستان بلند حجم کمتری دارد و برخلاف رمان به شرح و توصیف قسمتی از زندگی شخصیت‌ها و یا وقوع حوادث می‌پردازد.

تعریف‌های زیادی از این گونه داستانی ارائه داده‌اند که به چند مورد آن اشاره می‌شود:

«داستان کوتاه اثری است کوتاه که در آن «نویسنده به یاری یک طرح منظم، شخصیتی اصلی را در یک واقعه اصلی نشان می‌دهد، و این اثر بر روی هم تأثیر واحدی را القا می‌کند.»^۲

«نویسنده باید بکوشد تا خواننده را تحت تأثیر واحدی که اثرات دیگر مادون آن باشد، قرار دهد و چنین اثری را تنها

داستانی می‌تواند داشته باشد که خواننده در یک نشست که از دو ساعت تجاوز نکند، تمام آن را بخواند.»^۳

^۱ ادبیات داستانی، ص ۳۸۷.

^۲ هنر داستان نویسی، ابراهیم یونسی، انتشارات نگاه، چاپ هشتم، تهران ۱۳۸۴، ص ۱۵.

^۳ عناصر داستان، ص ۲۵.

«داستان کوتاه، قطعه حکایتی است که بسته به بلندی و کوتاهی حکایت، روی هم رفته می‌توان آن را بین ده دقیقه تا یک ساعت خواند.»^۱

در ایران داستان کوتاه با «یکی بود یکی نبود» نوشته «محمدعلی جمال‌زاده» در سال ۱۳۰۰ ظهور کرد. از ویژگی‌های داستان کوتاه، داشتن حادثه و واقعه‌ای محوری و اصلی، کوتاه بودن زمان، برجای گذاشتن تأثیر واحد، تعداد اندک شخصیت‌ها، طرح منظم و... است. از نمونه‌های معروف داستان کوتاه می‌توان به «یک‌روز عالی برای موزماهی» نوشته «دی.سالیانجر» و «زن‌نازنین» نوشته «ویلیام مارچ» اشاره کرد.

۱-۴ رمان

از تاریخ پیدایش رمان در ادبیات جهان بیش از سه قرن نمی‌گذرد. در قرن چهاردهم میلادی قصه‌های کوتاهی در اسپانیا متداول بود که معروف‌ترین این مجموعه قصه‌ها «دکامرون بوکاجیو» است. در قرن شانزدهم میلادی نیز روایت‌های پیکارسک در آن کشور رواج داشت که این مجموعه قصه‌ها و روایت‌ها زمینه را برای پیدایش رمان در قرن هفدهم میلادی آماده کردند تا این که اولین رمان به نام «دن کیشوت» (۱۶۱۵-۱۶۰۵م) توسط نویسنده اسپانیایی به نام سروانتس در این قرن پا به عرصه ظهور گذاشت.^۲

اساساً پیدایش رمان در غرب ریشه در معضلات و ساختارهای اجتماعی آن جوامع داشته و بیشتر به شرح مسائل و مشکلاتی می‌پرداخت که جامعه‌گریبان‌گیر آنها شده بود. در اواخر قرن هفدهم به علت تغییر و تحولاتی که در جامعه بورژوازی اروپا رخ داد، رمان رونق و رواجی یافت و بیشتر طبقه متوسط جامعه شهرنشین از جمله زنان به علت داشتن اوقات فراغت به خواندن آن رغبت پیدا کردند. درون‌مایه رمان‌های این دوره به قول «میلان کوندرا» رمان نویس مشهور چکسلواکی «در پی فهم ماجرا» و سرگرم کردن و ایجاد شگفتی بوده و بیشتر به موضوعات عشقی،

^۱ درباره رمان و داستان کوتاه، سامرست موام، کاوه دهقان، چاپ سوم، تهران ۱۳۵۶، ص ۱۲.

^۲ برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به: رمان چیست، ترجمه و تألیف محسن سلیمانی، نشر نی، چاپ دوم، تهران ۱۳۶۹.

اختلافات خانوادگی، سفرهای عجیب و غریب و... پرداخته است. از جمله نویسندگان این دوره می توان به «دانیل دفو»، «ساموئل ریچاردسن»، «هنری فیلدینگ» و... اشاره کرد. اواخر قرن هیجده و اوایل قرن نوزده که مصادف با انقلاب صنعتی و پیشرفت روابط اقتصادی، اجتماعی، افزایش میزان سواد و قدرت فهم مردم بود گرایش به خواندن رمان افزایش یافت. اکثر طبقات جامعه از جوانان و اقشار کارمند جامعه گرفته تا کارگران به مطالعه رمان رو آوردند و نویسندگان بزرگی چون «امیل زولا»، «داستایوسکی»، «تولستوی» و... رمان هایی با مضمون های متنوع همچون: توجه به مشکلات زندگی و سختی های طبقات پایین جامعه چون کارگران، کشاورزان و... که از واقعیات جامعه نشأت می گرفت، نگاشتند. در قرن بیستم با گسترش فرهنگ مدرنیسم رمان به پدیده ای جهانی مبدل شد که با افزایش رفاه و سواد و فرهنگ و اقتصاد مردم مطالعه رمان جایگاه ویژه ای در میان اقشار مختلف مردم پیدا کرد. در این دوره گسترش موسسات و نهادهای آموزشی موجب شد تا دانشجویان و اساتید دانشگاه جهت آگاهی از جهان پیرامون خود، خود را ناگزیر از مطالعه رمان احساس کنند. این قالب هنری به عنوان میراث ادبی اروپا در اواخر دوره قاجار زمانی که از تاریخ پیدایش آن حدود سه قرن می گذشت، وارد ایران شد. از این رو، بیش از یک سده از عمر رمان در ایران نمی گذرد. اولین رمان های ایرانی در اواخر قرن گذشته و اوایل قرن حاضر به رشته تحریر آمدند. پیدایش و تغییر در انواع ادبی همواره با تغییر و تحول در ساختار جامعه همراه است. در اروپا با انقلاب صنعتی و دگرگونی هایی که در طبقه بورژوازی جامعه پدید آمد قالب رمان شکل گرفت در ایران نیز عواملی چون افزایش ارتباط کشور با جوامع غربی و ورود مظاهر تمدن اروپایی به ایران (چاپخانه برای چاپ روزنامه و کتاب، تأسیس مدارس جدید و...)، اعزام دانشجویان به خارج از کشور و وجود برخی از دلایل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... باعث شد ترجمه رمان های غربی و یا نگاشتن رمان به اسلوب غربی ولی با محتوای بومی در نیمه نخست سده سیزدهم هجری (۱۲۶۰ به بعد) رواج پیدا کند. اوضاع نابسامان کشور در دوره قاجار، عدم شایستگی حکومت در اداره کشور، غارت منابع مادی و معنوی ایران از سوی دولت های اروپایی چون روس و انگلیس، جنگ جهانی اول و نبرد مشروطه خواهان بر ضد دربار قاجار و سرانجام وقوع انقلاب مشروطه که موجب بیداری و آگاهی مردم و تحول در نظام سیاسی و اجتماعی

جامعه شد فضا را برای ظهور این قالب جدید هنری فراهم آوردند و نویسندگان نیز که به علت اوضاع سیاسی نامناسب کشور قادر به ارائه افکار و اندیشه های خود به طور آزادانه نبودند با یاد کردن دوران پر عظمت گذشته سعی در احراز هویت ملی و دینی خود کردند و برای بیان مسائل و مشکلات اجتماع خویش از این قالب هنری بهره گرفتند.^۱

«پیدایش رمان ایرانی محصول معنوی تفکرات مشروطه خواهانه است... آفریده شدن رمان فارسی در این دوره نشان دهنده تغییری پر دامنه در رابطه انسان ایرانی و جهان، و مقام افراد در جامعه است. رمان فارسی در هنگامه کوشش های طبقه متوسط ایران برای به دست آوردن جایگاه مناسبی در قدرت سیاسی و فرهنگی پدیدار می شود و هم پای طبقه متوسط رشد می کند. ارزش یافتن فرد و افکار و عواطف او، از عوامل مهم پیدایش رمان و داستان کوتاه است که در زندگی فرد را بر بستر ماجراهای اجتماعی توصیف می کنند... چند تحول عمده تاریخی راه را برای پیدایش رمان فارسی هموار ساخت که می توان آن ها را به شرح زیر دسته بندی کرد:

۱. فردیت و هویت یافتن افراد ملت همزمان با رشد طبقه متوسط.

۲. جدایی هنرمند از حامیان درباری و اشرافی، دگرگون شدن کارکرد زبان و دموکراتیک شدن نثر و به کارگیری آن در جهت توصیف واقعیت، و تکیه هنرمند بر مخاطبان جدید.

۳. فراهم آمدن امکانات فنی چاپ، گسترش سریع آثار نوشته شده را امکان پذیر می سازد.^۲

اولین داستان های سفرنامه ای «سیاحت نامه ابراهیم بیگ» نوشته «زین العابدین مراغه ای» و «مسالک المحسنین» نوشته «عبدالرحیم طالبوف» است. با وقوع جنگ جهانی اول زمانی که مردم ایران برای به ثمر رسیدن انقلاب مشروطه می کوشیدند رمان تاریخی به عنوان مطرح ترین گونه ادبی متولد شد. «شایان توجه است که اکثر نویسندگان این قبیل رمان ها زمینه داستان را بر وقایع تاریخ باستانی پیش از اسلام می نهادند علت این امر را شاید بتوان در غلیان روز

^۱ برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به: نذریه رمان و ویژگی های رمان فارسی، محمد رفیع محمودیان، فرزاد، چاپ اول، تهران ۱۳۸۲.

^۲ صد سال داستان نویسی در ایران، حسن میر عابدینی، نشر چشمه، چاپ اول، تهران ۱۳۷۷، ص ۲۱.

افزون روح ملیت و علاقه مفراط به سنن و افتخارات گذشته جست‌وجو کرد بدین معنی که نویسندگان سعی داشتند با ذکر این احوال و دوران پر عظمت، ایران باستان و مفاخر تاریخی کشور خود را به خاطر آورده امید ایجاد یک ملت بزرگ و مقتدر را، که از سلطه نفوذ بیگانگان در امان بوده و در برابر جنگ‌جویان و جهان‌گشایان نوع جدید قدرت، ایستادگی و دفاع از هستی و سرنوشت خود داشته باشد، در دل خوانندگان زنده کنند.^۱

از نخستین رمان‌های تاریخی می‌توان به رمان «شمس و طغرا» (۱۲۸۷ ه.ق) نوشته «محمدباقر میرزا خسرو کرمانشاهی» اشاره کرد که «ترسیم کننده نظام فئودالی ایران در قرن سیزدهم میلادی در زمان حکومت ایلخانی، اواخر زندگانی سعدی و حکومت تابع مغول در فارس است.»^۲ این رمان به لحاظ جامعه‌شناسی، اوصاف ذکر شده در باب مراسم، عادات و زندگانی طبقات مختلف مردم، تلاش در جهت بیداری و آگاهی مردم نسبت به شرایط اجتماعی و سیاسی و حقوق از میان‌رفته زنان و کودکان اهمیت دارد. نویسنده آن کوشیده با وجود زمینه‌های تاریخی اثر روایتی عاشقانه پر از ماجراهای هیجان‌انگیز ارائه دهد. «عشق و سلطنت» یا «فتوحات کورش کبیر» در سال (۱۲۹۸ ه.ق) نوشته «شیخ موسی کبودر آهنگی»، «داستان باستان» (۱۲۹۹ ه.ق) «میرزا حسن خان بدیع‌نصرت‌الوزراء»، «دام‌گستران و داستان مانی» «صنعتی‌زاده کرمانی» از نمونه‌های نخستین رمان‌های تاریخی هستند.

به مرور زمان وارزش یافتن جامعه، سرنوشت مردم و حساسیت هنرمند نسبت به پیرامونش افزایش یافت. کارمندان، طبقه متوسط و زنان مورد توجه نویسندگان قرار گرفتند و رمان اجتماعی قالبی شد برای نمایاندن وضعیت نابه‌سامان جامعه ایرانی. «رمان‌های اجتماعی بود که گوشه‌هایی از زندگانی معاصر را با معایب و مفسد آن نمایش می‌داد مطالعه رمان‌های اروپایی میل به تقلید از آن‌ها را در نویسندگان ایران پدید آورد. مقاصد ملی، این دسته از رمان‌ها را هم

^۱ از صبا تا نما، یحیی آرین پور، زوار، چاپ پنجم، تهران ۱۳۷۲، ص ۲۳۸.

^۲ کتابد شکافی رمان فارسی، عبدالعلی دستغیب، سور: نیر، چاپ اول، تهران ۱۳۸۳، ص ۸۷.

مانند فکاهیات و طنزهای سیاسی به خدمت بیان دردها و گرفتاری‌های جامعه گماشت. در حقیقت رمان‌های اجتماعی برای بورژوازی جوان ایران، وسیله دیگری در راه مبارزه با اشراف و زندگانی اشرافی و آلام و مصائب ملی گردید.^۱

نخستین رمان اجتماعی «تهران مخوف» نوشته «مشفق کاظمی» است که منعکس‌کننده وضعیت نابه‌سامان و حقارت آمیز زنان و فساد حاکم بر جامعه جدید ایران می‌باشد. همچنین «مجمع دیوانگان» نوشته «صنعتی‌زاده» که به قول «یحیی آربین‌پور» نویسنده کتاب از «صبا تا نیما» نخستین مدینه فاضله در ادبیات فارسی است، «روزگار سیاه» نوشته «عباس خلیلی»، «شهرناز» نوشته «حاج میرزایحیی دولت‌آبادی»، نیز از نمونه‌های اولیه رمان اجتماعی در ایران هستند.

۱-۴-۱ تعریف رمان

«امروزه در بیشتر زبان‌های اروپایی از اصطلاح رمان (Roman) استفاده می‌شود که مشتق از (Romane) قرون وسطی است. البته در انگلیسی به جای «رمان» واژه دیگری را به کار می‌برند (Novel) که برگرفته از واژه ایتالیایی «نویولا» به معنی چیز تازه و کوچک است و بر قصه ای کوتاه و متشور اطلاق می‌شده است.^۲

تعریف‌های بسیاری از رمان ارائه داده‌اند که برخی از آن‌ها را در ذیل می‌آوریم:

«ویلیام هزلت» (William Hazlit) (۱۸۳۰-۱۸۷۸ م) منتقد و نویسنده انگلیسی در قرن نوزده رمان را چنین تعریف کرده است:

«رمان داستانی است که بر اساس تقلیدی نزدیک به واقعیت، از آدمی و حالات بشری نوشته شده باشد و به نحوی از انحاء شالوده جامعه را در خود تصویر و منعکس کند.»^۳

«رمان نثری است روایی و در قالب نوشتار با حجم نسبتاً زیاد که خواننده را به دنیایی واقعی خیالی می‌برد و چون این دنیا را نویسنده آفریده است، تازگی دارد.»^۴

۱. از صبا تا نیما، ص ۲۸۵.

۲. رمان چیست، ترجمه و تألیف محسن سلیمانی، نشر نی، چاپ دوم، تهران ۱۳۶۹، ص ۱۲.

۳. ادبیات داستانی، ص ۴۰۱.

۴. شناخت هنر رمان، کاترین لور، محمد رضا قلیچ‌خانی، روزنه، چاپ اول، تهران ۱۳۸۱، ص ۱۹.